

A VITÁZÓ

Tisztelgő emlékezés Klaniczay Tiborra

B O R I I M R E

Nem emlékezni akarok Klaniczay Tiborra, hanem tisztelni a szándékom a bátorító gondolkodó előtt, arra a szerepre hivatkozva, amit a magyar irodalom történetéről gondolkodók tudatában játszott, amikor a csak rá jellemző, bátor következetességgel szállt szembe elsősorban azzal a konzervatív és merev hagyománnyal, amit a szocialista realizmus rondabugyrai rejtettek, és az irodalomértést gátolták. Egészen személyes ügyemként beszélek erről, hiszen éppen ő biztatott, hogy ne hagyjam magam eltántorítani a magyar irodalomnak olyan szemléletétől, amelyben az avantgárdnak is természetes fejlődéstörténeti helye van, s amelyben az úgynevezett realizmus, főképpen pedig az úgynevezett szocialista realizmus, egész követelményrendszerével együtt jellegzetesen XIX. századi jelenségnek minősül.

Klaniczay Tibornak az 1960-as évek elején kezdett és kitartó polémiaja a korszak hivatalos irodalomszemléletével végigkísérhető pályáján, s részben azokkal az előítéletekkel is, amelyek önnön szemléletét adott esetben befolyásolták, mint például az 1960-as tanulmányában a magyar barokk irodalom kialakulásáról, amikor a barokk irodalom fogalmát igyekezett kanonizálni, de nem akarta egzszersmind barokknak is minősíteni a kor minden művészeti jelenségét. Azokat a tanulmányait tartom nagy jelentőségűeknek, amelyek a *Marxizmus és irodalomtudomány* (1954), *A múlt nagy korszakai* (1973) és a *Hagyományok ébresztése* (1976) című köteteiben olvashatók, s amelyekben a szocialista realizmus bírálatán túl a modern művészi irányok polgárjogáért szállt síkra. Eszmei fegyverténye volt, ahogyan Horváth János tudománytörténeti helyét kijelölő szándékában ott van a Révai- és Lukács-bírálat is, nevezetesen annak az irodalomtörténeti és irodalompolitikai szándéknak a felmutatása, amely a XIX. századi népies-nemzeti költészetben találja meg a jelen és a jövő számára a művészetideált. A tórdőfést Klaniczay Tibornak az a felismerése adta meg, hogy ilyen módon a „marxisták” a történetiség elvét adták fel, s kerültek szembe a tények világával – így került szembe Révai József „nemzeti

történeti” és Lukács György „esztétikai-irodalomelméleti” koncepciója az irodalom valóságos folyamataival. Klaniczay szerint a realizmus is történeti kategória, s ezért nem is örök, érvénye sem egyetemes, mint ahogyan egyetlen művészi jelenség sem lehet „örök”.

Igencsak foglalkoztatta az 1960-as évek derekán az irodalmi periodizáció problémája, az irodalmi korszak és korszakváltás kérdése, s ezek a vizsgálatai hatottak oda, hogy felismerje, jobb a körülírás, mint a meghatározás, ha egy-egy korszak lényegéről van szó. Ezért tud majd az 1970-es évek végén és az 1980-as évek elején oly árnyaltan és oly szabadon beszélni a reneszánsz és a manierizmus kérdéséről, megszabadulva immár (az ő kifejezésével élve) a merev, doktriner álláspontoktól, példát mutatva a gondolkodás szabadságáról valamennyiünknek. Érdekelte tehát adott korszakának minden irodalmi kérdése, abban a nemzeti fejlődés, a műfaji összefüggések, egyes nagy írói életművek belső egysége (egészen közelről Balassi Bálint és Zrínyi Miklós műveiben), de minden tekintetben a korszak „tágabb intellektuális produktuma” is, az uralkodó eszmék és megnyilatkozó mentalitások egyaránt. Ezért érdekelte élete utolsó évtizedében annak a korszaknak az irodalma, „amelyben a manierizmus a legfeltűnőbb művészi-irodalmi intellektuális jelenség”.

Az emlékező természetesen az 1960-as években gondolkodóra figyelt elsősorban, s most is azért beszél éppen ezekről a ma már esetleg időszerűtlennek gondolt elméleti kérdésekről, hogy emlékeztessen Klaniczay Tibor nagy szerepére az irodalomtudomány dogmatikus felfogásának, e felfogás gyakorlatának felszámolásában, és hogy azokban az években volt „Pallas magyar ivadéka” valóban!

Hogy elmondhatta mindazt, amit elmondott a szocialista realizmusról és csatolt kérdésköréről, azt nagyjából bántatlanul azért tehetette, mert az eredendő ideológiai-politikai kérdéseket ő tudományos kérdésekként vetette fel és prezentálta, s ilyen módon vethette bírálat alá és semmisíthette meg a szocialista realista téveszméket. Páratlan módszert is talált ehhez a kritikai „hadjáratához”-munkálathoz, hogy mintegy ideológiailag fájdalommentesen végezze kritikai-megsemmisítő munkáját. Megengedő-tagadó módszernek lehet nevezni Klaniczaynak ezt a kritikai eljárását. Legeklatásabban a szociológiai szempontú periodizáció bírálatában mutatta meg ezt. (Kísérletek a magyar irodalom periodizációjára.) „Látszólag a szociológiai szempontú periodizáció kecsegtethet a legtöbb eredménnyel. A társadalmi összefüggések alapulvétele azonban sokféle lehet, s a szociológiai módszer önmagában és egyoldalúan szintén vezethet téves vágányokra.” Majd következik a második fázis: „A szociológiai szempont eredményesen csak akkor alkalmazható, ha az osztályharcról – mint a társadalmi fejlődés motorjáról – szóló marxista koncepciót veszi alapul.” De ezt is nyomban kétségbe vonja, nincs megnyugtató eredményre vezető szociológiai periodizáció, még ha a valóságos összefüggések bonyolultságát nézi is alkalmazója.

S ha szabad személyes hangot is megütni, akkor hadd mondjam, hogy ez s

az ilyen módon gondolkodó Klaniczay Tibor biztatott magánbeszélgetéseink során engem, a fiatalabbat, a gondolkodásban a kezdeteknél állót, de ott a modern irodalmi törekvések mellé szegődött irodalomtörténészt, hogy tartson ki nézetei mellett, s hogy igaza van, amikor tagadja annak a konzervatív irodalomfelfogásnak a tételeit, amelyek a magyar irodalmi és irodalomtörténeti gondolkodást akkor szinte ellentmondások nélkül uralták.

Klaniczay Tibor irodalomtörténeti gondolkodásának tudománytörténeti jelentősége az volt, hogy elől járt a gondolkodás útjainak megtisztításában, néha ideológiai aknamezőkön is át!